

Megéri tanulni...?

Származás, iskola, foglalkozás, kereset – utak és elágazások a rendszerváltást követően

Kolosi Tamás – Keller Tamás

1. Bevezetés

Napjainkban ismét fellángoltak az iskolázottsággal, az iskolai végzettség értékével, a magyar iskolarendszer eredményességével kapcsolatos viták. Ezek részben a kormányzati törekvésekkel, részben pedig egyes vállalkozói körök és érdekképviseltek érdekvégyesítésével kapcsolatosak. A szerteágazó disputának mi az iskolarendszer és a társadalmi szerkezet közötti kapcsolatról megfogalmazott érveit emeljük ki.

Eszerint a jelenlegi iskolarendszer nem szolgálja ki megfelelően a munkaerő-piaci igényeket, s ezért az általános képzést nyújtó területeken túlképzés, a szakismereteket nyújtó – elsősorban műszaki – területeken pedig permanens munkaerőhiány alakul ki. Szűkíteni kell tehát a felsőoktatásban a bölcsész, társadalomtudományi, közgazdasági, jogi képzést, elsősorban az államilag finanszírozott helyek csökkentésével. A fiatalokat nem kell feleslegesen – esetleg akaratuk ellenére is – túl hosszán bent tartani a képzésben, le kell tehát szállítani radikálisan a tankötelezettség korhatárát. Növelni kell a szakképzés keretszámait, és a képzésben csökkenteni a közismereti tárgyak szerepét, a szakképzést a jelenleginél lényegesen erősebben kell a munkaerő-piac és a munkaadók pillanatnyi igényeihez közelíteni.

Ezek az érvek nagyon régóta kísérik a különböző oktatáspolitikai törekvéseket. Ugyanakkor az ezzel kapcsolatos kutatási tapasztalatok korántsem ebbe az irányba mutatnak. Peter Blau és Otis Duncan (1967) már a hatvanas években kimutatták, hogy a státuszmegszerzés folyamatában a modern társadalmakban meghatározó és növekvő szerepe van az iskolázottságnak, és az iskola válik egyre erősebben a származási előnyök és hátrányok közvetítőjévé is. Magyarországon a nyolcvanas évek elején (Kolosi 1986) is azt figyeltük meg, hogy a státuszmegszerzési folyamatban a kulturális tőkének és az ezt közvetítő iskolázottságnak meghatározó szerepe van. A rendszerváltást követő időszakot vizsgálva Róbert Péter (2002) rámutatott, hogy még a szakképzettséget nem igénylő foglalkozások megszerzésekor is hátrányban vannak azok, akik alacsonyabb végzettséggel próbálnak munkába állni. Luijckx és

szerzőtársai (1995) szintén Magyarországra vonatkozó vizsgálata a származás és az iskolázottság foglalkozásra gyakorolt hatásának alakulásában különítik el a történelmi idő és az életciklus hatását. Megállapítják, hogy az életcikluson belül mindkét tényezőnek egyre kisebb szerepe van a státuszmegszerzés folyamatában. Míg azonban időben előrehaladva a származás foglalkozásra gyakorolt hatása csökken, addig az iskolai végzettséggel mért teljesítményé növekszik. A hatások azonban nem lineárisak és a vizsgált időszak végén, azaz az 1990-es évek elején bizonyos visszafordulás volt tapasztalható, amennyiben a teljesítmény szerepe is csökkeni, a származás szerepe pedig növekedni kezdett. Ez minden bizonnyal az iskolai expanzió hatása, amely megmutatkozik abban, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számának növekedésével a képzett munkaerő már nem csak a legjobb foglalkozási pozíciókat tölti be pusztán összetételi hatás miatt. Az iskolai expanzió foglalkozási státuszra gyakorolt hatását számos más Magyarországra vonatkozó vizsgálat is dokumentálja (Róbert 2009; Brauns–Müller–Steinman 1997).

Kertesi és Köllő (2001) az 1986 és 1999 közötti időszak kereset-adatainak elemzésekor azt találták, hogy a felsőfokú végzettségűek bérelőnyének (az általános iskolát végzettekhez képest) ugrásszerű növekedése már a rendszerváltás előtt néhány évvel megkezdődött, és lényegében 1993 körül stabilizálódott (Kertesi–Köllő 2001: 8). Más elemzések (Galasi 2004a) azt mutatják, hogy a felsőfokú foglalkozások bérhozama az 1994-ben mért 55%-ról 1998-ra elérte a 73%-ot. Ezután – legalábbis az elemzésben vizsgált 2002-es időpontig – a bérelőny határozottan csökken, de továbbra is meghaladja a 60%-ot (Galasi 2004a: 11). Egyébként párhuzamosan azzal, hogy a magasabb iskolázottak bérelőnye megnőtt, az iskolai expanzió is gyorsulni kezdett. A rendszerváltást követően nőtt az érettségis adó intézményekben tanulók száma és zuhanásszerűen csökkent a szakmunkáspályát választók aránya (Kertesi–Köllő 2001: 15). Vagyis a munka-intenzívről a tudás-intenzív technológiák alkalmazására történő váltással keresleti oldalon jelentkező képzett munkaerőigény miatt nőtt a végzettség és csökkent a munkatapasztalat keresetre gyakorolt hatása, és eközben átalakult az iskolarendszer is, amely elsősorban a szakmunkás végzettség felé terelte a középfokú oktatásban résztvevőket (Kertesi–Köllő 1999). Mindazonáltal a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számának növekedése miatt a szerzők a magas iskolai végzettség egyéni (a keresetekben megmutatkozó) megtérülésének csökkenését vetítették elő (Kertesi–Köllő 1999: 21). Későbbi elemzésükben, az 1995 és 2004 közötti időszak esetében, azonban rámutattak, hogy a felsőoktatási expanzió ugyan növelte a diplomás kínálatot, a kereslet azonban jobban nőtt, és az érettségizettek kiszorulásával a diplomás állásokból 30000-rel több olyan állás volt, amelyeket az érettségizettek hódítottak el az alacsonyabb iskolai

végzettségűektől (Kertesi–Köllő 2006). Az iskolai expanzió hatása olvasható ki abból is, hogy 1994 és 2002 között nőtt a túlképzettek és csökkent az alulképzettek aránya az egyes foglalkozási pozíciókban (Galasi 2004b).

A helyzetet tovább árnyalja, hogy Hermann Zoltán és Varga Júlia 2020-ig tartó előrejelzése szerint minden kormányzati beavatkozás nélkül is megáll az alacsony iskolai végzettségűek és a szakmunkás/szakiskolai végzettségűek arányának csökkenése, sőt az alacsony iskolai végzettségűek aránya növekedni kezd (Hermann–Varga 2012). Ezzel párhuzamosan megáll az érettségizettek arányának növekedése, és lelassul a felsőfokú végzettségűek növekedése. A fenti kormányzati törekvések pedig ezeket a folyamatokat még nagymértékben fel is erősítik.

Mindezek negatív hatása akkor érzékelhető, ha tudjuk, hogy minden ellenkező híreszteléssel szemben a munkaerőpiac nem diplomás túlképzést mutat, hiszen az alacsonyabb végzettségűek között lényegesen nagyobb a munkanélküliség, mint a magasabb végzettségűek között, és az iskolai végzettség szerinti kereseti különbségek igen jelentősek Magyarországon. Jóllehet a fiatalok között az átlagosnál magasabb a munkanélküliség (1. táblázat), de a felsőfokú végzettségűek 6-7, az érettségizettek 10-13, a szakképzetteknek pedig 16-30%-a nem talált állást.

1. táblázat. A munkanélküliségi ráta iskolai végzettség szerint 2011-ben (%)

Iskolai végzettség	Összes foglalkoztatott	25–29 évesek
8 általános vagy alacsonyabb	24,7	30,4
Szakiskola, szakmunkásképző	12,2	16,7
Gimnázium	10,5	12,6
Szakközépiskola	8,6	10,0
Főiskola	5,1	7,4
Egyetem	3,4	6,5

Forrás: KSH (2011) 9. táblázat: Munkanélküliségi ráta befejezett legmagasabb iskolai végzettség és nemek szerint, 2011; http://www.ksh.hu/docs/hun/xtabla/munkerohelyz/tablmh11_09.html (a letöltés dátuma: 2012. július 20.)

Az adatok azt is mutatják (2. táblázat), hogy csak felsőfokú végzettséggel lehet ma az átlagos keresetet meghaladó keresethez jutni. A legalacsonyabb végzettségűek az átlagkereset felét tudják elérni, míg az egyetemi végzettségűek a gazdaság egészében kétszer, a versenyszférában két és félszer többet keresnek az átlagnál. (Az csak külön érdekesség, hogy a gimnáziumot végzettek keresete meghaladja a szakközépiskolát végzettekét.) Nagyon furcsa tehát azzal érvelni, hogy a munkaerő-piaci igények miatt kell a felsőfokú

végzettségük arányát korlátozni, illetve a szakiskolákban csökkenteni a közismereti órák számát. A munkaerőpiac tényleges igényeit ugyanis éppen az mutatja, hogy hol mekkora a munkanélküliség és milyen kereseteket lehet elérni. Ezek az adatok tehát egyértelműen azt mutatják, hogy sokkal inkább a költségvetési megszorításokat, téves ideológiákat és egyes vállalkozói csoportok olcsó munkaerő iránti éhségét kell a fenti törekvések mögött keresnünk.

2. táblázat. *Iskolai végzettség szerinti havi kereseti átlagok, 2011*

Iskolai végzettség	Összes kereső		Versenyszféra	
	Ft	az átlag %-a	Ft	az átlag %-a
0–7 osztály	104°046	48,5	111°310	50,7
8 osztály	121°867	56,8	127°342	58,1
Szakiskola	139°035	64,8	140°418	64,0
Szakmunkásképző	150°742	70,3	153°734	70,1
Szakközépiskola	184°908	86,2	191°502	87,3
Gimnázium	191°990	89,5	204°004	93,0
Technikum	228°492	106,5	234°921	107,1
Főiskola	305°886	142,6	390°877	178,2
Egyetem	447°581	208,6	558°001	254,4
<i>Összesen</i>	<i>214°540</i>		<i>219°363</i>	

Forrás: NFSZ (2011)

2. Az adatok

Az eddigiekben azt láttuk – ez mind a szakirodalomból, mind a statisztikai adatokból világosan kitűnik –, hogy az iskolázottság nagyon erős hatással van a munkaerőpiacra és a státuszmegszerzési folyamatra. Empirikus elemzéseinkben azt vizsgáljuk meg, hogy az elmúlt közel harminc év során miként változott meg ez a hatás. Bennünket azonban elsősorban nem az érdekel, hogy hogyan írható le a származás, iskola, foglalkozás és kereset kölcsönhatása, hanem az, hogy ezek a hatások időben miként változtak.

Ideális esetben egy olyan adatállományra lenne szükségünk, amelyen a származás ('origin') és a teljesítmény ('effort') hatását egyszerre becsülhetnénk. Mindez praktikusán azt jelentené, hogy egyrészt az apa foglalkozásáról, másrészt a gyerek (kérdezett) iskolázottságáról, foglalkozásáról és keresetéről rendelkezni adatokkal. Az ideális az volna, ha ezek az információk

rendszeres időközönként, lehetőleg hosszú idősorra rendelkezésünkre állnának. A legjobb tudásunk szerint azonban ilyen – rendszeres időközönként kérdezett, illetve friss adatokat tartalmazó – adatállomány Magyarországon nincs, legalábbis olyan, amelyben a keresetről is jó minőségű adatok állnának rendelkezésre, biztosan hiányzik. Az elmondottak alapján tehát külön vizsgáltuk a származás és a teljesítmény (iskolázottság) hatását a foglalkozásra, illetve az iskolázottság és a foglalkozás keresetre gyakorolt befolyását.

A foglalkozás magyarázásához az *International Social Survey Programme (ISSP)* 1987-es, 1992-es, 1999-es, valamint 2009-es társadalmi egyenlőtlenségek témájában végzett vizsgálatainak magyar adatait használtuk fel. Az elért kereset magyarázásához szintén négy adatállományt használtunk fel, amelyek lényegében ugyanezt az időperiódust, nevezetesen a 1982-es, 1992-es, 2003-as, 2010-es éveket fedik le. Ebben az esetben az 1982-es Rétegződésmodell Vizsgálat, a Magyar Háztartás Panel (MHP) 1992-es első hullámának adatait, és a TÁRKI Háztartás Monitor felvétel 2003-as és 2009-es adatait használtunk fel – ugyanazokat az adatokat, mint korábbi munkánkban, ld. Kolosi–Keller (2010).

Ahogy az alcímben is jeleztük, tanulmányunkban négy jelenség kölcsönhatását vizsgáljuk meg: származás, iskola, foglalkozás, kereset. A származást az apa foglalkozásával operacionalizáltuk, és ennek, valamint a megkérdezett foglalkozásának mérésére az úgynevezett ISEI-pontszámokat (*International Socio-Economic Index of Occupational Status*) választottuk. Az ISEI-pontszámok azt mérik, hogy az egyes foglalkozások milyen szerepet töltenek be a státuszmegszerzés folyamatában, ezt empirikus és nem apriori módon teszik (Ganzeboom–Treiman 1996). Az ISEI egy bizonyos skálázási folyamat során áll elő, amelynek eredményeként az ISCO (*International Standard Classification of Occupation*) kódokkal megadott foglalkozásokhoz egy hierarchikus felépítésű skálapontszám rendelhető (a skála terjedelme 16 és 90 között van). Fontos megjegyezni, hogy az ISEI-pontszámok használatával időben statikusnak kezeltük az egyes foglalkozások pozícióját. Bár ez kétségtelenül leegyszerűsítés, hiszen az egyes foglalkozási pozíciók „értéke” változhatott a vizsgált közel harminc év során. Empirikus vizsgálatok tanúsága szerint azonban az ISEI nagyon jól illeszkedik a foglalkozások más, apriori, klasszifikálásához (Ganzeboom–Treiman 1996: 217), illetve a különböző évekre előállított ISEI-adatok is magasan (0,92) korrelálnak¹.

Az iskolai végzettséget négy diszkrét kategóriával mértük: legfeljebb általános iskolai végzettség, szakmunkás/szakiskolai végzettség, érettségi, illetve

---

¹ Vö.: <http://home.fsw.vu.nl/hbg.ganzeboom/isco08/qa-isei-08.htm> (Letöltés dátuma: 2012. július 20.).

felsőfokú végzettség. A szakirodalomban két mérési modell terjedt el: elsősorban az angolszász iskolarendszer tapasztalatai alapján a végzettséget jól méri, ha számba vesszük az elvégzett iskolai osztályok számát. Ez a mérés azonban nincs tekintettel az iskolarendszeren belüli minőségi különbségekre. Ezért a kontinentális iskolarendszer mérésére kategoriális változókat használnak (lásd például: Brauns–Müller–Steinman 1997; Dustmann 2004). Tapasztalataink szerint az iskolázottságot ugyan Magyarországon is jól méri az elvégzett osztályok száma, azonban ezúttal bennünket elsősorban az érdekelt, hogy az iskolarendszeren belüli átmenetek miként hatnak a foglalkozási pozíciókra és keresetekre. A már idézett Harry Ganzeboom 18 országra kiterjedt vizsgálata szerint (Ganzeboom 2008) egy ilyen az iskolázottság főbb szintjeit mérő változó nagyon jól (0,637-es szinten) korrelál az ISEI-vel mért foglalkozásokkal. Végül a kereset esetében a főmunkahelyről származó utolsó havi nettó kereset értékét használtuk fel, ebbe beleszámoltuk a bérkiegészítéseket és a különböző pótlékokat, de a túlóráért járó díjakat nem. Ezt a keresetértéket korrigáltuk az adott hónapban ledolgozott munkaórák számával, és a számításainkhoz az így keletkezett érték természetes alapú logaritmusát használtuk.

Munkánk során alapvetően útmodellekkel dolgoztunk. Ennek során a két változó között tapasztalt korrelációs együtthatót (bruttó vagy teljes hatás, jelölése: r) bontottunk fel direkt és indirekt hatásokra, ezek az úgynevezett útegyütthatók lényegében standardizált regressziós paraméterek (jelölése: β). Az útmodelleken (ezek az 1. és 3. ábrákon láthatóak) nyilakkal jelöltük a feltételezett hatások irányát, praktikusán a nyíl az októl az okozatig mutat. Az okságra vonatkozó feltételezések nem a regressziós modellekből következnek, hanem azokat logikai úton határoztuk meg. Pusztán a dolgok időbeli egymás után következése miatt feltételeztük, hogy az apa foglalkozása gyakorol hatást a kérdezett iskolai végzettségére és foglalkozására. Mivel a modelleket csak a munkaerőpiacon lévő, alkalmazottakból és vállalkozókból álló csoportokra specifikáltuk (őket a továbbiakban gazdaságilag aktívoknak nevezzük), valamint a kérdés megszövegezése a befejezett iskolai végzettségre vonatkozott, ezért feltételeztük, hogy az iskolai végzettség gyakorol hatást a foglalkozásra. Végül, mivel főmunkahelyi keresetet kérdeztünk (tehát a mért foglalkozáshoz társított keresetet), ezért indokolt a foglalkozás és kereset közötti ok-okozati viszony.

A grafikusán is bemutatott útmodelleken (1. és 3. ábrák) a nyilak fölött egységes jelölést alkalmazva feltüntettük az egyes hatások „neveit”. Később, amikor a hatások nagyságát számszerűsítjük, a táblázatokon és ábrákon a hatások ugyanezekkel a jelölésekkel azonosíthatóak. Az útegyütthatók esetében két alsó index szerepel az ábrákon. Ezek közül az első mutatja az út „vé-

gét”, a második pedig azt, ahonnan az út indul. A modelljeinkben minden mért hatás a kérdezetre vonatkozik: tehát az ő iskolai végzettségéről, foglalkozásáról és keresetéről rendelkezünk információkkal. Az apa foglalkozásáról is magától a kérdezettől vannak információink. Az ábrákon, grafikusán, csak az apa foglalkozását írtuk ki, a többi változó kivétel nélkül a kérdezetre vonatkozik, akkor is, ha ezt nem jelöltük külön az ábrákon. Végül az ábrákon szaggatott vonallal húzott nyilak jelölik a figyelembe nem vett hatásokat (jelölése ε), amelyek esetében nem tüntettük fel a nyíl eredetét vagy forrását.

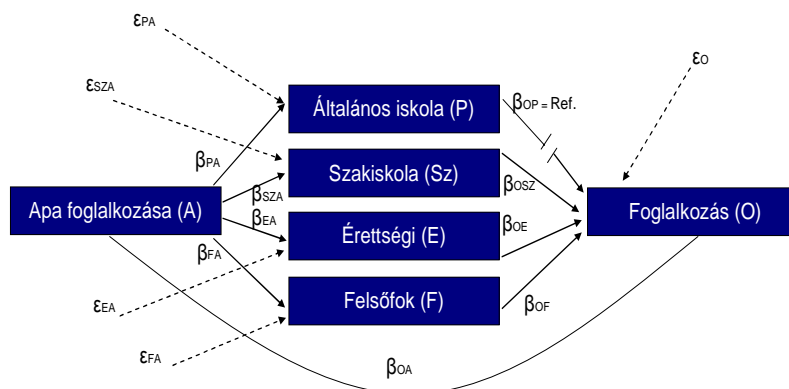
Az útmodellek sorozatát a származás, iskola, foglalkozás; illetve az iskola, foglalkozás kereset láncolatok esetében is négy különböző időpontra futattuk le úgy – már amennyire adataink engedték –, hogy a rendszerváltást megelőző időponttól egészen időben a lehető legkésőbbi időpontig rendelkezünk adatokkal. Ilyen módon az egyes hatások időbeli alakulásának nyomon követése vált lehetővé.

Modelljeinkkel kapcsolatban fontosnak tartjuk még megjegyezni, hogy adataink minden esetben a kérdezetre vonatkoznak. Az apák tehát minden esetben a kérdezettek számának arányában jelennek meg a mintákban. Mindez azt is jelenti, hogy a nagyon rossz foglalkozási pozícióval rendelkező apák gyerekei vélhetően nem tudtak bekerülni a munkaerőpiacra, ők tehát hiányoztak a mintából. Mindez olyan nem-véletlen szelekciós torzítást okoz, amely során a származás hatását minden bizonnyal szisztematikusan alulbecsüljük. Bár az okozott torzításnak a tudatában vagyunk, annak kezelését az adataink szerkezete nem tette lehetővé, ezért nem használtuk a probléma kezelésére a Heckman (1979) által javasolt kétlépcsős módszert. Ugyanez a szelekciós torzítási mechanizmus egyébként az iskolai végzettség keresetre gyakorolt hatásának alulbecslését is eredményezi, mert ebben az esetben sem kerültek be a mintába (mivel nem volt keresetük) a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők.

3. Származás, iskola, foglalkozás

A származás, iskola, foglalkozás lánc esetében a származás (az apa foglalkozása) foglalkozásra gyakorolt teljes hatásának időbeli alakulását vizsgáltuk, és ezt bontjuk fel direkt és indirekt – az iskolai végzettségen keresztül érvényesülő – hatásokra (*1. ábra*).

1. ábra. A származás foglalkozásra gyakorolt hatását bemutató útmodellek

Megjegyzés: Az ISSP négy különböző időpontban (1987, 1992, 1999 és 2009) a társadalmi egyenlőtlenségek témájában végzett kutatásának harmonizált magyar adataira illesztett útmodellek.

A származás és a foglalkozás közötti teljes hatás (a 3. táblázat 15. sora) időben növekvő tendenciát mutat. Mivel azonban a minta elemszáma alacsony, a korrelációs együttható standard hibája pedig azzal fordítottan arányos, ezt a növekedést természetes ingadozásnak kell tartanunk. A származás direkt (az iskolai végzettség kontrollálása melletti) hatása időben szintén konstans (3. táblázat 9. sor, illetve 2/a. ábra). A direkt hatásnál azonban nagyságrendileg legalább kétszer nagyobb az a hatás, amit a származás a felsőfokú végzettségen keresztül gyakorol a foglalkozásra (a 3. táblázat 4. és 8. sorainak szorzata, grafikusán ábrázolva pedig a 2/b. ábrán látható). Mindez azt jelenti, hogy a jó családi háttér elsősorban az előnyös iskolai végzettségen keresztül járul hozzá az előnyös foglalkozási pozícióhoz. Egyébként korábbi vizsgálatok is regisztrálták (OECD 2010: 44), hogy Magyarországon az OECD-országok közül kiemelkedő arányban magyarázza a családi háttér az iskolai teljesítményt. Az általunk most bemutatott adatok csupán annyival mondanak többet, hogy a származás a magas iskolai végzettségre gyakorolt hatása mint ha még emelkedett is volna az elmúlt években.

3. táblázat. A származás iskolai végzettségen keresztül a foglalkozásra gyakorolt hatásának időbeli alakulása, 1982 és 2009 között

	Együtthatók	1982	1992	2003	2009
1.	β_{PA}	-0,29***	-0,36***	-0,21***	-0,17***
2.	β_{SZA}	-0,06***	-0,18***	-0,13***	-0,33***
3.	β_{EA}	0,18***	0,25***	0,10**	0,09**
4.	β_{FA}	0,31***	0,39***	0,26***	0,42***
5.	β_{OA}	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
6.	β_{OSZ}	0,18***	0,17***	0,13***	0,18
7.	β_{OE}	0,49***	0,47***	0,43***	0,48***
8.	β_{OF}	0,62***	0,67***	0,75***	0,79***
9.	β_{OA}	0,08***	0,08**	0,06	0,11***
10.	ε_{PA}	0,92	0,87	0,95	0,97
11.	ε_{SZA}	0,99	0,97	0,98	0,89
12.	ε_{EA}	0,97	0,94	0,99	0,99
13.	ε_{FA}	0,90	0,85	0,93	0,82
14.	ε_O	0,51	0,52	0,52	0,49
15.	Teljes hatás (r_{OA})	0,34***	0,42***	0,28***	0,43***
	Esetszám	1485	550	506	428

Forrás: ISSP Társadalmi egyenlőtlenségek 1987, 1992, 1999, 2009, magyar adatok

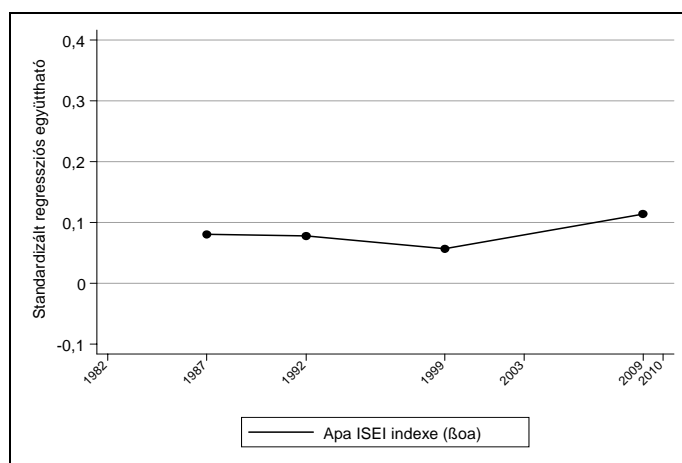
Megjegyzés: A modellek minden évben a gazdaságilag aktívak csoportjára vannak specifikálva. A táblázatban közölt összes modell legalább 1%-os szignifikancia szinten szignifikáns.

Jelölések: β = standardizált regressziós együttható; r = Pearson-féle korrelációs együttható; ε = reziduális.

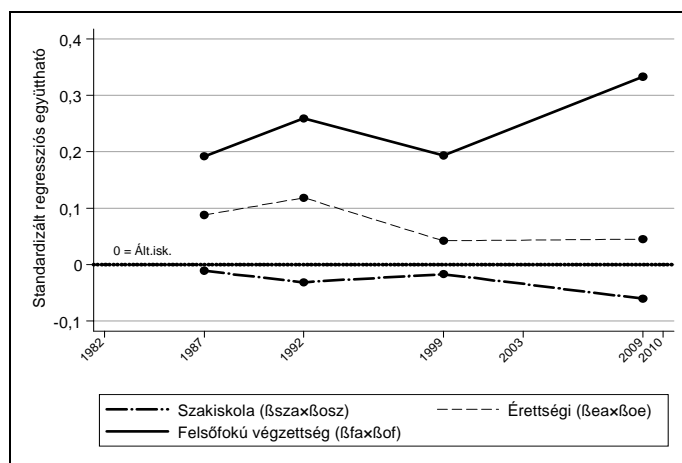
Szignifikancia szint: ***: 1%-os; **: 5%-os, illetve *:10%-os szignifikancia szint mellett különbözik a nullától.

A 2/b. ábrán egyébként az is látszik, hogy az általános iskolai végzettséghez képest lényegében a származás felsőfokú végzettségen keresztül érvényesülő indirekt hatása növekedett csak jelentősen, a többi iskolai végzettségen keresztül érvényesülő indirekt hatás lényegében változatlan volt (legalábbis ha azokat az általános iskolai végzettségen keresztül érvényesülő indirekt hatásokhoz viszonyítjuk). Vagyis, egy magas foglalkozási pozícióban lévő apa egyre inkább úgy tudja átörökíteni gyerekére előnyös pozícióját, ha egyetemre vagy főiskolára küldi tanulni őt. (Ez azért is különösen érdekes, mert a hetvenes-nyolcvanas években nemzetközileg is általános volt az a nézet, hogy a felsőoktatási expanzió majd csökkenteni fogja a származási szelekciót. Adataink egyértelműen cáfolják ezt az optimista hipotézist.)

2/a. ábra. A származás foglalkozásra gyakorolt hatásának direkt hatásának időbeli alakulása 1982 és 2009 között

2/b. ábra. A származás foglalkozásra gyakorolt iskolai végzettségen keresztül érvényesülő indirekt hatásának időbeli alakulása 1982 és 2009 között

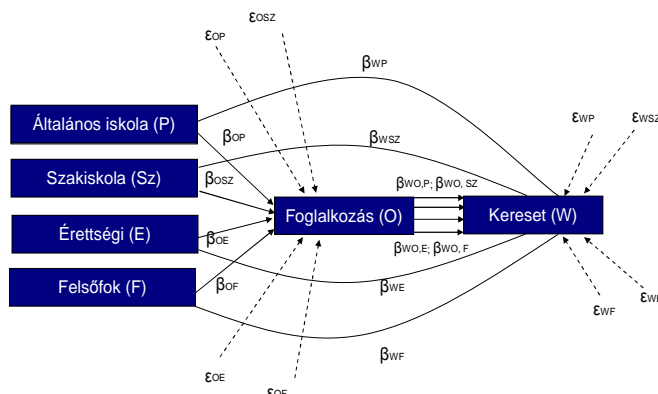

Forrás: ISSP Társadalmi egyenlőtlenségek 1987, 1992, 1999, 2009, magyar adatok

4. Iskola, foglalkozás, kereset

Az iskolai végzettség keresetre gyakorolt hatása esetében minden iskolai végzettségre külön végeztük el a számításokat. Csak ebben az esetben lehetett ugyanis felbontani az adott iskolai végzettség és a kereset közötti korrelációt direkt és indirekt (a foglalkozáson keresztül érvényesülő) hatásokra. Ami a teljes hatásokat illeti, az általános iskolai és a szakiskolai végzettség kereseti hatása szignifikánsan csökkent (a 4. táblázat 21. és 22. sora), illetve nőtt a felsőfokú végzettség megtérülése legalábbis 1982 és 2003 között (a 4. táblázat 24. sora). Az érettségivel rendelkezők esetében azonban nem történt lényeges változás a hatások átrendeződésében.

3. ábra. Az iskolai végzettség keresetre gyakorolt hatását vizsgáló modellek

Megjegyzés: A Rétegződésmodell Vizsgálat (1982), a Magyar Háztartás Panel első hulláma (1992) és két TÁRKI Háztartás Monitor felvétel (2003 és 2009) összevont és harmonizált adataira illesztett modell.

A hatások nagyságának átrendeződésében érdeklődés, hogy míg az általános iskolai végzettség direkt (erősen negatív) kereseti hatása időben csökkent (4. táblázat 5. sor), addig a szakiskolai végzettség relatív bérelőnye fokozatosan zsugorodott, végül negatívba fordult át a vizsgált közel harminc éves időtávban (4. táblázat 6. sor). A képzetlenek bérhátrányának csökkenésébe azonban minden bizonnyal az játszik közre, hogy 1982-ben ezek a csoportok mesterségesen benn voltak tartva a munkaerőpiacon, míg a rendszerváltást követően a legképzetlenebbek szorultak ki elsősorban a munkaerőpiacról. Azoknak az alacsony végzettségűeknek azonban, akiknek sikerült bennmaradniuk a munkaerőpiacon csökkent

a relatív bérhátrányuk nyilvánvalóan azért, mert az iskolai végzettségük negatív hatását más, ezekkel a modellekkel nem mért, készségeik ellensúlyozni tudták.

4. táblázat. Az iskolai végzettség foglalkozáson keresztül a keresetre gyakorolt hatásának időbeli alakulása 1982 és 2010 között

Együtthatók	1982	1992	2003	2010
1. β_{OP}	-0,48***	-0,44***	-0,32***	-0,27***
2. β_{OSZ}	-0,09***	-0,25***	-0,36***	-0,39***
3. β_{OE}	0,34***	0,24***	0,17***	0,09***
4. β_{OF}	0,51***	0,57***	0,56***	0,58***
5. β_{WP}	-0,22***	-0,09***	-0,09***	-0,13***
6. β_{WSZ}	0,11***	-0,04*	-0,05**	-0,08***
7. β_{WE}	-0,02	0,00	-0,06***	0,05*
8. β_{WF}	0,20***	0,21***	0,29***	0,17***
9. $\beta_{WO,P}$	0,24***	0,36***	0,44***	0,38***
10. $\beta_{WO,SZ}$	0,36***	0,39***	0,45***	0,38***
11. $\beta_{WO,E}$	0,35***	0,40***	0,48***	0,41***
12. $\beta_{WO,F}$	0,25***	0,28***	0,30***	0,31***
13. ε_{OP}	0,77	0,80	0,89	0,93
14. ε_{OSZ}	0,99	0,94	0,87	0,85
15. ε_{OE}	0,89	0,94	0,97	0,99
16. ε_{OF}	0,74	0,68	0,69	0,66
17. ε_{WP}	0,84	0,83	0,77	0,81
18. ε_{WSZ}	0,87	0,84	0,78	0,82
19. ε_{WE}	0,88	0,84	0,78	0,83
20. ε_{WF}	0,847	0,806	0,723	0,810
Teljes hatás				
21. Γ_{WP}	-0,34***	-0,25***	-0,24***	-0,23***
22. Γ_{WSZ}	0,07***	-0,14***	-0,21***	-0,23***
23. Γ_{WE}	0,10***	0,10***	0,03	0,08***
24. Γ_{WF}	0,33***	0,37***	0,46***	0,36***
Esetszám	7955	1693	1687	1273

Forrás: Rétegződésmodell Vizsgálat 1982; MHP 1992; TÁRKI Monitor 2003 és 2009.

A TÁRKI Monitor 2009-es fájl utolsó havi kereseti adatai 2010 januárjára vonatkoznak, ezért szerepelnek 2010-es adatpontként.

Megjegyzés: A modellek minden évben a gazdaságilag aktívak csoportjára vannak specifikálva. A táblázatban közölt összes modell legalább 1%-os szignifikancia szinten szignifikáns. Jelölések: β = standardizált regressziós együttható; r = Pearson-féle korrelációs együttható; ε = reziduális. Az együttható ***: 1%-os; **: 5%-os, illetve *:10%-os szignifikancia szint mellett különbözik a nullától.

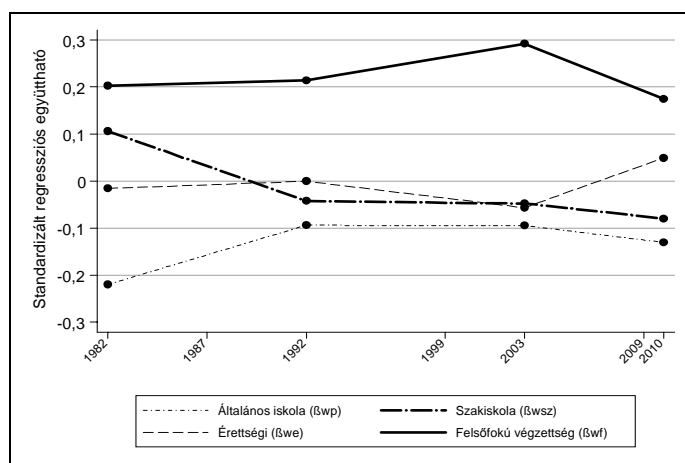
A szakiskolai/szakmunkás végzettségűek mesterségesen felpumpált bér-előnye azonban egyre devalválódott (4. táblázat 8. sor) elsősorban azért, mert egyre kedvezőtlenebb foglalkozási pozícióba szorultak (4. táblázat 2. sor). Érdeemes észrevenni, hogy a szakiskolai/szakmunkás végzettségű munkavállalók esetében drasztikus változásokat hozott a rendszerváltás. 1982-ben nagyon jó beruházásnak tűnhetett ennek az iskolai végzettségnek a megcélzása, mert relatíve kevés tanulással relatíve magas kereset volt elérhető (bár ez a relatív kereseti előny már akkor is inkább a rosszabb foglalkozási pozíciókkal járt együtt). A rendszerváltás után azonban nem csak a relatív bérelőny tűnt el (4/a. ábra), de már csak a lényegesen kedvezőtlenebb foglalkozási pozíciók maradtak nyitva e csoport számára. Ilyen módon az ezzel a képzettségi fokkal rendelkezők az iskolai végzettségük keresetükre gyakorolt indirekt hatásával is meglehetősen sokat veszítettek az elmúlt évtizedekben (4/b. ábra).

A magasabban képzett csoportok esetében (érettségi és egyetem) ezzel szemben az iskolai végzettség direkt hatásának alakulásánál érdemlegesebb az indirekt (foglalkozási pozíción keresztül érvényesülő) hatás időbeli alakulása (2/b. ábra), hiszen ezek nagysága, elsősorban az érettséggel rendelkezők esetében, felülmúlja a direkt hatást. Megállapítható továbbá, hogy az érettséggel és felsőfokú végzettséggel rendelkezők bérkülönbsége egyre nagyobb mértékben köszönhető annak, hogy a felsőfokú végzettség elsősorban a jó foglalkozási pozíciók elérését teszi lehetővé, és ezáltal járul hozzá a magasabb keresethez. Pontosabban, a vizsgált közel harminc év során a felsőfokú végzettséggel betölthető foglalkozási pozíciók bizonyultak a leginkább értékállóknak (4. táblázat 4. sor)². Ezzel szemben az érettséggel rendelkezők – legalábbis a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkhöz képest – relatíve rosszabb (és időben romló tendenciát mutató) foglalkozási pozíciókat tudnak elérni (4. táblázat 3. sor). Ezek a foglalkozások pedig alacsonyabb keresetet biztosítanak, tehát csökken – vagyis, a 4/b. ábrán látható módon a nullához közelít – az iskolai végzettség keresetre gyakorolt (eredendően pozitív) indirekt hatása. Ugyanakkor a felsőfokú végzettség keresetre gyakorolt direkt hatása, legalábbis 2003 és 2010 között, csökkent, nőtt azonban ugyanebben az időszakban az érettséggel rendelkezők kereseti előnye.

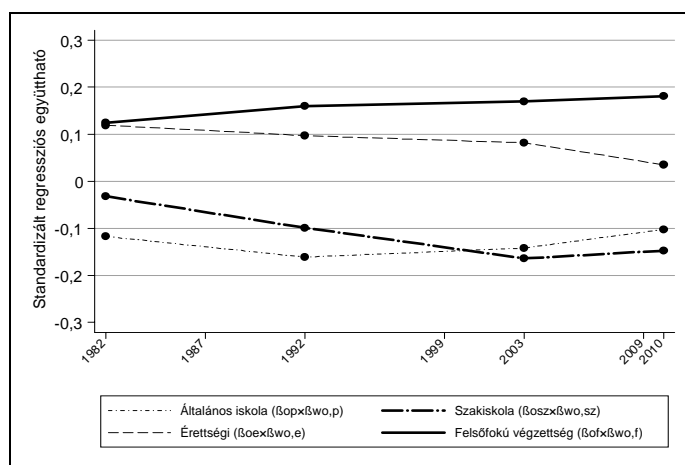
---

² Hozzá kell azonban tenni, hogy az iskolai expanzió hatására az átlagos ISEI értéke a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esetében valamelyest csökkent a vizsgált időszakban. Ez a csökkenés a közölt korrelációs együtthatókban nem látszik, mert ebben az esetben a hatás relatív, a viszonyítási alapot pedig a többi iskolai végzettséggel rendelkezők csoportja adja.

4/a. ábra. Az iskolai végzettség keresetre gyakorolt direkt hatásának időbeli alakulása 1982 és 2009 között

4/b. ábra. Az iskolai végzettség a foglalkozáson keresztül a keresetre gyakorolt indirekt hatásának időbeli alakulása 1982 és 2009 között

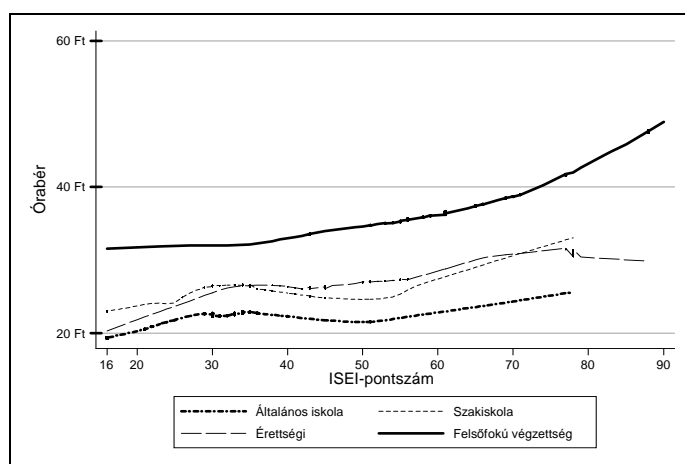
Forrás: Rétegződésmoell Vizsgálat 1982; MHP 1992; TÁRKI Monitor 2003 és 2009. A TÁRKI Monitor 2009-es fájl utolsó havi kereseti adatai 2010 januárjára vonatkoznak, ezért szerepelnek 2010-es adatpontként.

Érdeemes némi figyelmet szentelni a foglalkozás és kereset közötti kapcsolat alakulásának. A teljes bruttó hatás – vagyis a két változó közötti korreláció – a vizsgált időszakban szignifikánsan növekedett (értéke az 1982-es 0,35-ről 2003-ban 0,47-re nőtt, 2010-ben pedig az együtttható értéke 0,41 volt). Ez azt jelenti, hogy a foglalkozás időben egyre erősebben határozza meg a keresetet. A 4. táblázat 9–12. soraiban a nettó, vagyis az iskolai végzettség kontrollálása melletti hatások láthatóak, amely minden iskolai végzettség esetében pozitív, hiszen a magasabb foglalkozási pozíciók mindenhol magasabb keresetet jelentenek. Itt azonban az egy szórásnyi változás kereseti hatása látható, ezt pedig 0/1 értékű változokról lévén szó, önmagában nehéz értelmezni. Ami azonban jelenleg is szembeűnő, hogy a felsőfokú végzettség esetében a foglalkozás (4. táblázat 12. sor) és a végzettség (4. táblázat 8. sor) hatása nagyon hasonló nagyságú, a többi iskolai végzettség esetében pedig általában a foglalkozás keresetre gyakorolt nettó hatását (4. táblázat 9–11. sorok) vagy csökkenti vagy csak nagyon kis mértékben növeli az iskolai végzettség hatása (4. táblázat 5–7. sorok) – legalábbis a rendszerváltást követően.

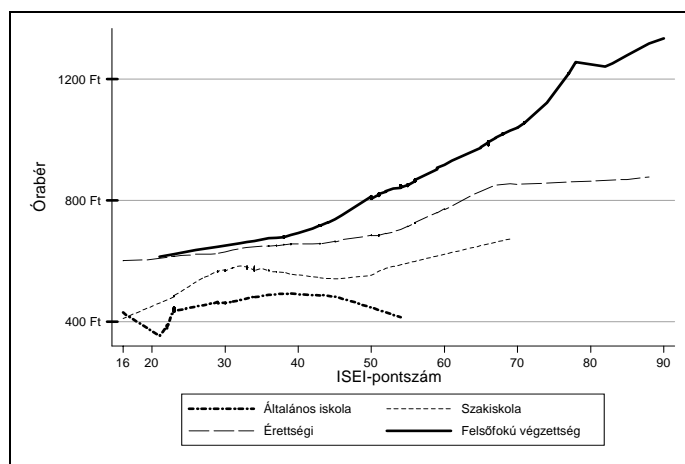
Az iskolai végzettség, a foglalkozás és a kereset közötti kapcsolat időbeli alakulását az 5/a. és 5/b. ábrán az útmodellek által kínált értelmezési kerettől elvonatkoztatva jelenítettük meg. Az ábrákon az iskolai végzettség különböző szintjei szerint ábrázoltuk azt, hogy az egyes ISEI-pontszámokhoz (x tengely) átlagosan mekkora órabér tartozik (y tengely). Az y tengelyen az osztások közök ugyanazokat a nagyságú – a kiindulási szinthez képest kétszeres és háromszoros – bérkülönbségeket jelölik. Az ábrákon három jelenség nagyon jól látható. Ha a vízszintes (x) tengelyeket hasonlítjuk össze a két időpontban, akkor látható, hogy ugyanazokból a foglalkozási pozíciókból a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők fokozatosan kiszorítják az alacsonyabb iskolai végzettségűeket. Míg 1982-ben az egyes foglalkozási pozíciók (ha nem is teljesen), de majdnem minden iskolai végzettségi szinttel betölthetőek voltak, 2010-re az iskolai végzettség kemény korlátot jelentett az egyes foglalkozási pozíciók betöltésekor³. A függőleges (y) tengelyen a kereseti különbségek összehasonlítása esetében látható, hogy a nagyon alacsony foglalkozási pozíciót betöltő, képzetlen és a nagyon magas munkakörben foglalkoztatott, magasan képzettek keresete közötti különbség az 1982-es valamivel több mint kétszeres különbségről 2010-re valamivel több mint háromszoros különbséggé nőtt.

³ Például 1982-ben elenyésző számban ugyan, de még voltak 70-es ISEI-pontszámmal (pl. középiskolai tanár) rendelkező általános iskolai végzettségű személyek. 2010-ben azonban maximálisan már csak 54-es ISEI-pontszámot (például biztosítási ügynök) lehetett elérni általános iskolai végzettséggel.

5/a. ábra. Az iskolai végzettség, a foglalkozás és a kereset közötti összefüggés alakulása 1982-ben

5/b. ábra. Az iskolai végzettség, a foglalkozás és a kereset közötti összefüggés alakulása 2010-ben

Forrás: 5/a. ábra: 1982: Rétegződésmodell Vizsgálat 1982, gazdaságilag aktívak. 5/b. ábra: 2010: TÁRKI Monitor 2009, gazdaságilag aktívak; a TÁRKI Monitor 2009-es fájll utolsó havi kereseti adatai 2010 januárjára vonatkoznak, számításainkat ezért szerepeltettük 2010-es adatként.

Megjegyzés: A görbék az ISEI-pontszám és az órabér közötti nem-parametrikus regressziós összefüggést ('lowess' simítás) mutatják iskolai végzettségi szintek szerint.

Végül 1982-ben a foglalkozási pozíció és a kereset közötti összefüggés hasonlóan alakult az egyes iskolai végzettségi szintek szerint (ezt mutatja, hogy a grafikonon a vonalak egymással párhuzamosak), 2010-re azonban a felsőfokú végzettséggel betöltött magas foglalkozási pozíciókban relatíve sokkal többet lehetett keresni, mint a rendszerváltás előtt. A feltárt összefüggések egyúttal arra is utalnak, hogy a vizsgált időperiódus végén – mivel egyre többen szereztek magas iskolai végzettséget – erősödik az a tendencia, miszerint nem elsősorban az iskolai végzettséghez köthető tudás, hanem más, általunk meg nem figyelt képesség az, ami meghatározza, hogy ki milyen foglalkozási pozícióba kerül, és a keresete hogyan alakul. Ebből azonban nem szabad azt a téves következtetést levonni, hogy az iskolai végzettség szerepe csökkent volna a munkaerőpiacon. Éppen ellenkezőleg: a magas iskolai végzettség belépőt biztosít a jó foglalkozási pozíciókhoz, tehát egyre inkább szükséges, de nem elégséges feltétele a boldogulásnak.

5. Az iskola és a munkaerőpiac nemzetközi összehasonlításban

Eddigi elemzéseink már egyértelműen arra mutattak, hogy Magyarországon az iskolai végzettség nagyon erősen befolyásolja a megkérdezettek munkaerő-piaci lehetőségeit, csökkenti a munkanélküliség veszélyét és jelentősen növeli az átlagos kereseteket. Mindaddig azonban kizárólag Magyarországra és az egyes hatások időbeli változására koncentráltunk. Elképzelhető tehát, hogy nálunk ugyan jelentős az iskolázottság szerinti munkaerő-piaci szelekció, ez azonban más országokban még erősebb. Elemzésünk során nemzetközi összehasonlításban vizsgáltuk tehát meg az iskola és a foglalkozás közötti kapcsolat alakulását. Számításainkhoz az ISSP 2009-ben, a világ 38 országában harmonizáltan lekérdezett, adatállományát használtuk fel.

A hatások pontos becslésekor a szelekciós torzítás ebben az esetben is okoz problémát, hiszen a legkevésbé iskolázottak egyre inkább kiszorultak a munkaerőpiacról. Az elemzéssel azonban nem a becslés pontossága volt a célunk. Számításaink sokkal inkább azt mutatják, hogy mennyire szelektív a foglalkozásszerkezet iskolai végzettség szerint. Azt pedig, hogy az egyes foglalkozásokat milyen végzettségűek töltik be, nagymértékben függ attól, hogy mekkora az adott végzettséggel rendelkezők aránya. Ebben a megközelítésben azon országokban, ahol *magas* a képzett munkaerő aránya, ott a magas képzettségűek kiszorítják az adott foglalkozási pozíciókból az alacsony képzettségűeket (vagyis az iskolai végzettséget jutalmazó szelekció érvényesül). Ezért a foglalkozás és az iskolai végzettség közötti kapcsolat

relatív *alacsony* lesz, hiszen alacsony végzettséggel még a kedvezőtlen foglalkozási pozíciókat sem lehet betölteni.

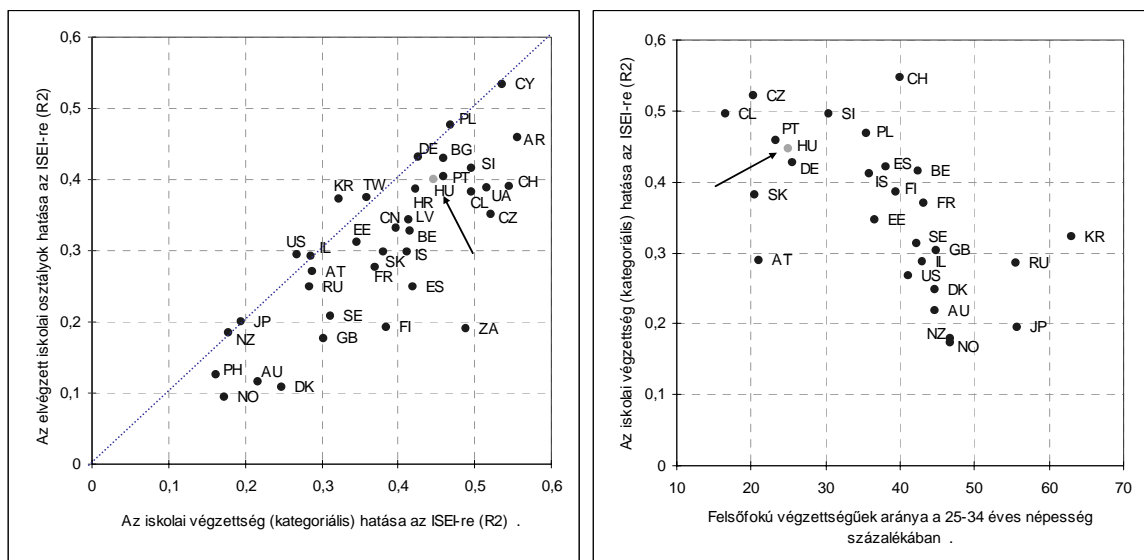
A 6. ábra bal oldali diagramján az ISEI-pontszám és az iskolázottság közötti kapcsolat erősségét tüntettük fel. Az ábrán látható, hogy akármilyen módon is definiáljuk az iskolai végzettséget (elvégzett osztályok száma, illetve nominális kategóriák) egymáshoz nagyon hasonló ország-rangsort kapunk abban a tekintetben, hogy miként függ össze egymással az iskolázottság és a foglalkozás (0,81-es rangkorreláció). Magyarországon a foglalkozás és az iskolai végzettség közötti kapcsolat erős, méghozzá a vizsgált 38 ország között a nyolcadik (ha az iskolai végzettséget az elvégzett osztályok számával definiáljuk), illetve a tizenkettedik (ha az iskolai végzettséget kategorikus változóval mérjük) legerősebb. A 6. ábra jobb oldali diagramján az is látható, hogy általában azokban az országokban magas az foglalkozás és iskolai végzettség közötti kapcsolat, amelyekben relatív *alacsony* a képzett munkaerő aránya⁴. Ebben az esetben ugyanis a képzettek kiszorítják a képzetleneket a munkaerőpiacról, következésképpen az iskolai végzettség magyarázóereje *csökken* a foglalkozásra nézve.

Magyarország esetében megállapítható, hogy annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben nőtt a képzett munkaerő aránya, még a legfiatalabb életkorú munkavállalók között is meglehetősen alacsony az arányuk. Ennek okán, bár kétségtelenül elindult az a tendencia, hogy a képzett munkaerő kiszorítja a képzetleneket az egyes foglalkozási pozíciókból – tehát a szelekciós torzítás egyre növekvő mértékben lép fel –, de még ennek a torzításnak az *ellenére* is, hazánkban nemzetközi szinten meglehetősen erős az iskolai végzettség foglalkozásra gyakorolt hatása. Vagyis a munkaerőpiac nemzetközi mércével mérve relatív alacsony mértékben szelektál iskolai végzettség szerint (ellentétben például azzal, ahogyan a magyar iskolarendszer szelektál származás szerint; lásd: Horn (2010)).

---

⁴ Ehhez a számításhoz a 25–34 éves korcsoportokban néztük meg az egyetemi végzettséggel rendelkezők arányát. Ugyanakkor az ábrán bemutatott negatív összefüggéshez hasonlókat kaptunk akkor is, amikor az 55–64 éves korosztály egyetemét végzettségével vetettük össze a R^2 statisztikákat.

6. ábra. Az iskolai végzettség és a foglalkozás közötti kapcsolat alakulása nemzetközi összehasonlításban, 2009

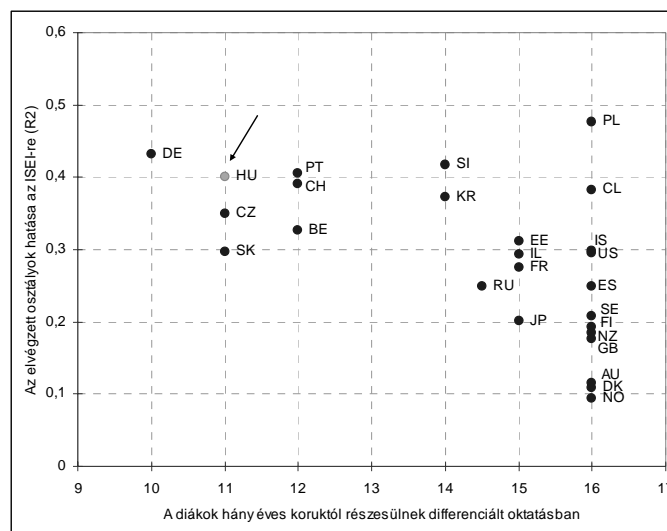

Forrás: ISSP 2009; A jobb oldali diagram x tengelyének adatai: OECD (2011: 30), (<http://dx.doi.org/10.1787/888932459831>), a statisztikák a 2009-es évre vonatkoznak (letöltés dátuma: 2012. szeptember).

Megjegyzés: Gazdaságilag aktívakra szelektált minta. Az iskolai végzettség kategorialis változója: hat darab kategória a teljes iskolázatlanság és az egyetemi végzettség között. Törökország nem szerepel az elemzésben, mert az ISEI-értékek és az iskolai végzettség között negatív korrelációt kaptunk, ami valamilyen adatproblémára utal. Országok neveinek rövidítése: AR – Argentína; AT – Ausztria; AU – Ausztrália; BE – Belgium; BG – Bulgária; CH – Svájc; CL – Chile; CN – Kína; CY – Ciprus; CZ – Csehország; DE – Németország; DK – Dánia; EE – Észtország; ES – Spanyolország; FI – Finnország; FR – Franciaország; GB – Nagy-Britannia; HR – Horvátország; HU – Magyarország; IL – Izrael; IS – Izland; JP – Japán; KR – Dél-Korea; LV – Lettország; NO – Norvégia; NZ – Új-Zéland; PH – Fülöp-szigetek; PL – Lengyelország; PT – Portugália; RU – Oroszország; SE – Svédország; SI – Szlovénia; SK – Szlovákia; TW – Taiwan; UA – Ukrajna; US – Amerikai Egyesült Államok; ZA – Dél-Afrika.

A 6. ábrán az országok közötti egyfajta „kulturális” különbség is látható. Bizonyos országokban ugyanis történelmi hagyománya van a tanoncság intézményének (Németország, Csehország, Magyarország, Szlovákia), ez pedig növeli a szakmunkás és csökkenti az egyetemi végzettséggel rendelkezők arányát. Várakozásainknak megfelelően egyébként pozitív összefüggés van a szakmunkás végzettséggel rendelkezők aránya és az iskolai végzettség és a foglalkozási pozíció közötti kapcsolat erőssége között⁵.

7. ábra. Az iskolai végzettség és a foglalkozás közötti kapcsolat (korrelációs együttható) és a differenciált oktatást nyújtó intézményekben történő képzés megkezdésének életkora közötti kapcsolat nemzetközi összehasonlításban

Források: Az x tengelyen feltüntetett statisztikák forrása: OECD (2011: 305) <http://dx.doi.org/10.1787/888932464315> (letöltés dátuma: 2012. szeptember). Az y tengelyen feltüntetett adatok forrása: ISSP 2009.
Megjegyzés: Az országok neveinek rövidítését ld. a 6. ábra alatt.

⁵ Ezt az összefüggést itt grafikusán ábrázolva külön nem mutatjuk be. A számítások eredménye azonban érdeklődés esetén a szerzőktől elkérhető. Az adatok forrása a szakmunkás végzettséggel rendelkezők arányára vonatkozóan: OECD (2011: 33), (<http://dx.doi.org/10.1787/888932459907> a statisztikák a 2009-es évre vonatkoznak (letöltés dátuma: 2012. szeptember).

Az iskolai végzettség és a foglalkozási pozíció közötti kapcsolat erősségével kapcsolatban véleményünk szerint adódik egy másik – oktatáspolitikai szempontból lényeges – megállapítás. Ez a megállapítás azzal kapcsolatos, hogy az egyes országok iskolarendszerei mennyire osztják vagy irányítják, különböző foglalkozási pozíciókba a diákokat. Empirikusan ezt a jelenséget jól lehet mérni azzal az életkorral, amikor az osztatlan képzés megszűnik, és megkezdődik a különböző foglalkozási pozíciókat megcélzó iskolákban történő oktatás. A közép-európai országokban (Lengyelország kivételével) az iskolarendszer szegmentáltabb, itt alapvetően az iskola oszt szét a munkaerőpiacon, természetes tehát a magasabb a korreláció az iskolázottság és a foglalkozás között. A skandináv és angol-szász országokban relatíve alacsonyabb az iskolai végzettség és a foglalkozás közötti korreláció, tehát az iskolarendszer a munkaerőpiac kiszolgálásánál nagyobb súlyt fektet az iskola műveltség átadó funkciójára. Ezt az összefüggést egyébként némiképpen adataink is tükrözik (7. ábra), még akkor is, ha a korrelációs együttható csak közepesnek (0,3) mondható.

Elméletileg is felvethető az a kérdés, hogy mennyire üdvös az iskolai képzést a munkaerőpiac pillanatnyi igényeinek alávetni. Meggyőződésünk, hogy az iskolában nemcsak munkaerőt, hanem állampolgárokat, művelt embereket is kell képezni. Különösen a XXI. században, amikor az élethosszig való tanulás és a képzettség konvertálhatósága nyilvánvaló alapkövetelmény, rendkívül káros az iskola általános közműveltségi funkcióinak lebecsülése. Amikor 1869-ben az angol parlamentben előterjesztették az általános tankötelezettségről szóló törvényt (mellesleg ez Magyarországon akkor már Eötvös József érdeméért két éve hatályos törvény volt), egy képviselő betejesztett egy hozzászólást azon a címen, hogy „*Minek egy favágónak írni-olvasni tudni?*”. Izzalomban várjuk, hogy mikor fog az egyes gazdasági érdekcsoportok lobbistája a magyar parlamentben egy ehhez hasonló hozzászólást betejesztetni a következő címmel: „*Minek egy szakmunkásnak az irodalomról és történelemről ismeretekkel rendelkezni, és minek egy banktisztviselőnek lediplomázni?*”.

6. Összefoglalás

A kutatásunk során a származás, az iskolai végzettség, a foglalkozás és a kereset összefüggését vizsgáltuk. Az általunk bemutatott összefüggések egyes elemei korábbi kutatásokból külön-külön már ismertek voltak (Luijckx *et al.* 1995; Kertesi–Köllő 1999; Kertesi–Köllő 2001; Róbert 2009). Eredményeink újszerűsége abban van, hogy a korábbi vizsgálatok által is regisztr-

rált hatások időbeli alakulását mutattuk be Magyarországon a rendszerváltást megelőző évektől egészen a 2000-es évek első évtizedének végéig, illetve, hogy a direkt hatások mellett indirekt hatásokat is vizsgáltunk. Elemzésünk során a következő megállapításokat tartjuk a leglényegesebbnek, amelyeknek oktatáspolitikai vetületei is vannak.

- A kérdézt származásának foglalkozásra gyakorolt *direkt* hatása időben konstans volt a rendszerváltást közvetlenül megelőző évektől egészen napjainkig. Ugyanakkor növekedett a származás iskolai végzettségen keresztül érvényesülő *indirekt* hatása a foglalkozásra. Ez azt jelenti, hogy a jó családi háttér elsősorban a magas iskolázottságon keresztül járul hozzá a jó foglalkozási pozíciók megszerzéséhez. Amennyiben az iskolarendszer szelektivitása növekszik, és a felsőoktatásban csökken az államilag finanszírozott helyek száma, ezek felerősíthetik a fenti tendenciákat. Ezért tartjuk rossz oktatáspolitikai döntésnek a tankötelezettség korhatárának leszállítását, a szakképzésben a közismereti tárgyak arányának csökkentését, és így a szaktudás konvertálhatóságának mérséklését. A felsőoktatásban pedig az államilag finanszírozott és önköltséges képzések közötti különbség megszüntetését, továbbá egy, az oktatáspolitikai célokhoz igazodó ösztöndíjrendszer kialakítását javasoljuk.

- A felsőfokú végzettség keresetekre gyakorolt *direkt* hatása meglehetősen stabilnak mutatkozott azzal együtt, hogy nyilvánvalóan az egyetemi végzettséggel rendelkezők erős növekedése miatt 2003 után az ezzel a végzettséggel rendelkezők bérelőnye némiképpen mérséklődött. Ugyanakkor a felsőfokú végzettség foglalkozáson keresztül érvényesülő *indirekt* hatása a vizsgált időszak során végig valamelyest emelkedett. Ebből arra a következtetésünk, hogy Magyarországon a rendszerváltást követően elsősorban a magasan képzettek jártak jól a munkaerőpiacon. Az ő relatív bérelőnyükhöz azonban feltehetően egyre inkább a végzettségükkel megszerezhető előnyös foglalkozási pozíció fog majd hozzájárulni.

- Bár Magyarországon is megindult az a tendencia, hogy a magas iskolai végzettséggel rendelkezők fokozatosan kiszorítják az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezőket az egyes foglalkozási pozíciókból (s annak ellenére, hogy ez önmagában csökkenti az iskolai végzettség foglalkozásra gyakorolt hatását), hazánkban nemzetközi összehasonlításban mégis meglehetősen erős az iskolai végzettség és a foglalkozási pozíció közötti összefüggés. Mindebből arra az indirekt következtetésre jutottunk, hogy Magyarországon még mindig van igény a képzett munkaerő-kibocsátásra. Az eredményekből egyértelműen adódik az a következtetés is, hogy Magyarországon nemzetközi összehasonlításban is nagyon erős az iskolázottság munkaerő-piaci hatása,

tehát teljességgel megalapozatlanok azok a nézetek, amelyek szerint az iskolázottsági arányokat még erősebben alá kellene vetni a munkaerőpiac pillanatnyi igényeinek.

- Magyarországon már eddig is viszonylag korai életkorban megkezdődött az iskola munkaerőpiacra történő felkészítése. Szilárd meggyőződésünk hogy Magyarországon nem az iskola munkaerő-piaci szétosztó funkcióját, hanem inkább a műveltségátadó funkcióját kellene erősíteni.

IRODALOM

- Blau, P. M. – O. D. Duncan 1967: *The American Occupational Structure*. New York: Wiley and Sons.
- Brauns, H. – W. Müller – S. Steinmann 1997: Educational expansion and returns to education. A comparative study on Germany, France, the UK, and Hungary. *Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung (MZES). Mannheim Arbeitsbereich I/ Nr. 23*
<http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/wp/wp1-23.pdf> (Letöltés dátuma: 2012. július 20.)
- Dustmann, Ch. 2004: Parental background, secondary school track choice, and wages. In: *Oxford Economic Papers*, vol. 56, 209–230. p.
- Galasi P. 2004a: Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994–2002. In: *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 2004/3. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont Munkaerő-piaci Kutatások Műhelye – BKÁE Emberi Erőforrások Tanszék. <http://www.econ.core.hu/doc/bwp/bwp/bwp0403.pdf> (Letöltés dátuma: 2012. július 20.)
- Galasi P. 2004b: Túlképzés, alulképzés és kereset. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk.: *Társadalmi riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 259–271. p.
- Ganzeboom, H. B. G. 2008: Harmonizing education and occupation for comparative research. Konferencia előadás. Elhangzott: CESSDA PPP Expert Workshop on harmonisation issues in comparative social surveys. Paris: 3rd April, 2008.
http://www.cessda.org/project/outputs/wp09workshop1/wp09workshop1_Ganzeboom_Harmonizing_education_and_occupation.pdf (Letöltés dátuma: 2012. július 20.)
- Ganzeboom, H. B. G. – D. J. Treiman 1996: Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 International Standard Classification of Occupations. In: *Social Science Research*, vol. 25, 201–239. p.
- Heckman, J. J. 1979: Sample selection bias as a specification error. In: *Econometrica*, vol.: 47, no. 1, 153–161. p.
- Hermann Z. – Varga J. 2012: A népesség iskolázottságának előrejelzése 2020-ig Iskolázási mikroszimulációs modell (ISMik). In: *Budapest Munkagazdaságtani Füzetek (BWP)*, 2012/4. Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet – Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék. <http://www.econ.core.hu/file/download/bwp/bwp1204.pdf> (letöltve 2012. szeptember 4.).
- Horn, D. 2010: *Essays on educational institutions and inequality of opportunity*. Budapest: Central European University, Ph.D. Thesis.
- Kertesi, G. – J. Köllő 1999: Economic transformation and the return to human capital – the case of Hungary, 1986–1996. In: *Budapest Working Papers on the Labour Market: No.1999/6*.

- Budapest: Labour Research Department, Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences – Budapest University of Economics and Public Administration.
- Kertesi, G. – J. Köllő 2001: Economic transformation and the revaluation of human capital – Hungary, 1986–1999. In: Budapest Working Papers on the Labour Market: No.2001/4. Budapest: Labour Research Department, Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences – Budapest University of Economics and Public Administration, <http://www.econ.core.hu/doc/bwp/bwp/bwp0104.pdf> . (Letöltés dátuma: 2012. július 20.)
- Kertesi G. – Köllő J. 2006: Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke. In: Közgazdasági Szemle, 53 évf., 3. sz., 201–225. p.
- Kolosi T. 1986: Tagolt társadalom. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kolosi T. – Keller T. 2010: Kikristályosodó társadalomszerkezet. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. szerk.: Társadalmi riport 2010. Budapest: TÁRKI, 105–135. p.
- KSH 2011: KSH Munkaerő-piaci helyzetkép, 2011 – Táblázatok. http://www.ksh.hu/munkerohely11_tablak. (Letöltés dátuma 2012. július 20.)
- Luijckx, R. – Róbert P. – P. M. de Graaf – H. B. G. Ganzeboom 1995: A származástól a teljesítményig: a státuszmegszerzés folyamata Magyarországon. In: Szociológiai Szemle, 6. évf., 4. sz. 3–27. p.
- NFSZ 2011: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat: 2011. évi bér és keresetstatisztikai adatok. http://www.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=stat_egyeni_berek_2011_isk_vegz . (Letöltés dátuma: 2012. július 20.)
- OECD 2010: PISA 2009. Results: Overcoming social background – Equity in learning opportunities and outcomes (Volume II). OECD Publishing <http://dx.doi.org/10.1787/9789264091504-en> . (Letöltés dátuma: 2012. szeptember 4.)
- OECD 2011: Education at a Glance 2011. OECD Indicators, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2011-en> . (Letöltés dátuma: 2012. szeptember 4.)
- Róbert P. 2002: Átmenet az iskolából a munkaerőpiacra. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk. Társadalmi riport 2002. Budapest: TÁRKI, 220–232. p.
- Róbert, P. 2009: The consequences of educational expansion for the returns to education in Hungary. Chapter published in the volume. In: Becker, R. – A. Hadjar ed.: Expected and unexpected consequences of the educational expansion in Europe and USA – Theoretical approaches and empirical findings in comparative perspective. Bern: Haupt Verlag, 201–212. p.